

Лісова пісня. Драми

У цій збірці ви знайдете чотири драми Лесі Українки, що ввійшли до канону української літератури. Кожна з них наповнена своїми сенсами й посіла власне особливе місце в житті та творчості письменниці.

Драматичну поему «Кассандра» Леся Українка вважала одним з найкращих своїх творинь, побоюючись, що нічого потужнішого з-під її пера вже не вийде.

Написана за чотири дні «Бояриня» - єдина драма Лесі Українки, базована суто на українській історії, - так і не була надрукована за життя авторки.

Через інтерпретацію відомого сюжету про Дон Жуана в «Камінному господарі» Леся Українка чи не вперше у світовій літературі подала образ чоловіка-спокусника очима жінки.

І ніжна «Лісова пісня», популярність якої здивувала навіть саму авторку. Історія нав'язана дитячими спогадами про волинські ліси та міфи, але зі значно глибшими шарами - мотивом «мистецтва заради мистецтва», феміністичної проблематики й сексуальності.

Про серію «Подарункова класика»

Серія подарункової класики включатиме найвідоміші твори української літератури. У цій серії акцент зроблено на естетику видання - ефалінова палітурка зі срібним тисненням, лясе, цупкий папір, кольорові форзаци. Кожне видання буде доповнене двома статтями від відомих митців, критиків та експертів. Одна з них - це пояснення тексту та його місця в українській літературі від відомих літературознавців. Друга стаття - про те, як іще втілювався класичний текст в інших жанрах мистецтва - у кіно, театрі,

живописі. Чим особлива кінопостановка «Тіней» Сергія Параджанова? Чим сучасний серіал «Спіймати Кайдаша» так зачепив глядачів? Як театральні режисери переосмислили твори Івана Франка та Лесі Українки?

Леся Українка

ЛІСОВА ПІСНЯ. ДРАМИ

Лєся Українка

ЛІСОВА ПІСНЯ.
ДРАМИ

віхрла

КИЇВ • 2023

УДК 821.161.2-21
У45

Українка Леся

У45 Лісова пісня. Драми / Леся Українка; передм. Олени Пелешенко; післям. Андрія Приходька. — Київ : Віхола, 2023. — 560 с. — (Серія «Худліт. Проза»).

ISBN 978-617-8178-46-8

У цій збірці ви знайдете чотири драми Лесі Українки, що ввійшли до канону української літератури. Кожна з них наповнена своїми сенсами й посіла власне особливе місце в житті та творчості письменниці.

Драматичну поему «Кассандра» Леся Українка вважала одним з найкращих своїх творінь, побоюючись, що нічого потужнішого з-під її пера вже не вийде.

Написана за чотири дні «Бояриня» — єдина драма Лесі Українки, базована суто на українській історії, — так і не була надрукована за життя авторки.

Через інтерпретацію відомого сюжету про Дон Жуана в «Камінному господарі» Леся Українка чи не вперше у світовій літературі подала образ чоловіка-спокусника очима жінки.

І ніжна «Лісова пісня», популярність якої здивувала навіть саму авторку. Історія нав'язана дитячими спогадами про волинські ліси та міфи, але зі значно глибшими шарами — мотивом «мистецтва заради мистецтва», феміністичної проблематики й сексуальності.

УДК 821.161.2-21

Тексти драм «Лісова пісня», «Кассандра» і «Камінний господар» друкуються за виданням Українка Леся. Твори: в 2 т. — Київ: Наукова думка, 1986.

Текст драми «Бояриня» друкуються за виданням Українка Леся. Бояриня: драматична поема. — Торонто, 1971.

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Олена Пелешенко, передмова, 2023

© Андрій Приходько, післямова, 2023

© Яна Зіневич, обкладинка, 2023

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

«СВОЇМ ЖИТТЯМ ДО СЕБЕ ДОРІВНЯТИСЬ»: ЧОТИРИ ІСТОРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ, ЯКІ МОГЛА НАПИСАТИ ЛИШЕ ЖІНКА

Леся Українка, безперечно, — одна із центральних фігур у символічному вимірі сучасної української культури. За мотивами її творів — чи радше надихаючись ними — знято найкасовіший фільм часів Незалежності «Мавка. Лісова пісня». Українські бренди одягу активно продають мерчі на зразок «Леся Українка, позивний Лісова пісня», Леся як Фріда Кало, Леся як «Дівчина з перловою сережкою» Яна Вермеєра, Леся Українка і Тарас Шевченко як герої картини «Американська готика» Гранта Вуда. А неподалік від майдану Незалежності на стіні одного з будинків по вулиці Михайла Грушевського киян і гостей столиці зустрічає графіті, прозване в народі Святою Трійцею: Леся Українка в товаристві Тараса Шевченка й Івана Франка промовляє словами власної драми «Осіння казка»: «Хто визволиться сам, той буде вільний».

Літературний канон — завжди іконостас, колекція житій святих із чітким набором біографічних рубрик. Але що ми знаємо про Лесю Українку, окрім «Лісової пісні» та «Contra spem spero!»? Окрім 200-гривневої купюри, на якій чомусь бачимо портрет 13-річної Лариси Косач? Окрім «хворої, слабосилої дівчини», яка водночас «чи не єдиний мужчина на всю новочасну соборну Україну»?

На відміну від більшості жінок-авторок доби Модернізму, як-то Вірджинія Вулф, Гертруда Стайн чи Сильвія Плат, котрі будували своє письмо на граничній сповідальності, Леся Українка не любила надмірного копірвання в особистому: «Взагалі я волю, щоб моє приватне життя, як життя взорової римської матрони, було світові невідоме». На додачу, Климент Квітка вважав, що дружининій біографії може забракнути фактів із повсякдення, бо «потребуючи теплішого за український клімат, Леся Українка майже все життя провела на чужині або курортах».

Лариса Петрівна Косач народилася 25 лютого 1871 року в Звягелі (тоді — Новоград-Волинський) у шляхетній українській родині, яка безпосередньо формувала інтелектуальний ландшафт епохи. Батько — Петро Косач, статський радник родом із Чернігівщини, освічений дворянин і меценат. Мати — Ольга Драгоманова, вона ж Олена Пчілка, одна з укладачок першого в Україні феміністичного альманаху «Перший вінок» (1887). Брат матері, дядько Михайло Драгоманов — просвітник, перекладач і фольклорист. Старший брат Лариси, Михайло Косач, став фізиком, захистив дисертацію на тему «Актиноелектричні явища» й викладав в університеті. Публікував у галицьких часописах новели під псевдонімом Михайло Обачний. Сестра Оксана стала музиканткою й перекладачкою, Ізидора — публіцисткою й громадською діячкою, Ольга — лікаркою за фахом і письменницею. У цій сім'ї, яка листувалася чи не з усіма представниками тогочасної літтусівки — Іваном Франком, Наталією Кобринською, Осипом Маковеєм, — звичним було вдома проводити конкурси письменницької майстерності або обговорювати європейську філософію. Ольга Косач-Кривинюк, описуючи перші роки життя у Звягелі, Луцьку, в селі Колодяжному неподалік від Ковеля, згадувала, що навіть розваги в її братів і сестер були незвичними: то мала Леся Українка з Мішою, з яким у неї з-поміж усіх дітей Косачів склалися найтісніші взаємини, бавиться в Робінзона Крузо й П'ятницю, то в сербського юнака й вілу, то в персонажів давньогрецької міфології. У чотири роки Леся навчилася читати. У дитинстві ніколи не гралася ляльками, зате любила верховодити, лазити по деревах, плавати й танцювати. «Волинські» часи до дев'ятилітнього віку — себто до Водохреща 1881 року, коли дівчинка сильно застудилася, що призвело до туберкульозу кісток та суглобів, — здаватимуться вже дорослій Лесі Українці парадизом.

Ларису вважали татовою донькою. По-перше, так склалося, що Олена Пчілка, народивши Лесю, невдовзі поїхала на курорт, рятуючись від післяпологової депресії, а Петро Косач фактично пішов у декретну відпустку, щоб виростити малу. По-друге, дівчинка виявилася схожою на Петра як вдачею, так і зовні. Кароокий, чорнявий і веселий первісток Михайло, навпаки, мав риси обличчя Ольги Драгоманової та був її улюбленцем.

У січні 1876 року Олена Пчілка із двома старшими дітьми приїздить

до Києва попрощатися з Михайлом Драгомановим, який вимушений був залишити викладацтво в Київському університеті та вирушити в еміграцію. Улітку того ж року мати з Лесею та Михайлом відпочивали в селі Жабориці. Тут Леся вперше почула розповіді про Мавку. У далекому 1912 році у листі до матері від 2 січня Леся Українка згадуватиме цю поїздку й ночівлю в дядька Лева Скулинського (чи не з нього списаний однойменний персонаж у «Лісовій пісні?»): «Я здавна тую Мавку “в умі держала”, ще аж із того часу, як ти в Жабориці мені щось про мавок розказувала, як ми йшли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами. Потім я в Колодяжному в місячну ніч бігала самотою в ліс (ви того ніхто не знали) і там ждала, щоб мені привиділась Мавка. І над Нечімним вона мені мріла, як ми там ночували — пам’ятаєш — у дядька Лева Скулинського... Зачарував мене сей образ на весь вік».

1880 року Лариса пише свій перший вірш «Надія», а вже 1884 року у Львові в журналі «Зоря» було опубліковано дві її поезії: «Конвалія» та «Сафо», під якими вперше з’явився підпис «Леся Українка».

Улітку 1880 року в Косачів гостює Олександра Косач-Шимановська, «тітка Саша», яка стала першою вчителькою музики Лесі Українки. Згодом їй даватиме уроки й Ольга О’Коннор, дружина Миколи Лисенка. Музичним амбіціям Лариси Косач завадила хвороба. У дванадцятирічному віці їй діагностували туберкульоз кісток. Патологічний процес вразив спершу ліву руку: у жовтні 1883 року у клініці професор Олександр Рінек успішно прооперував дівчинку. Хоча стан здоров’я Лесі покращився, на шкірі залишилися шрами, які нагадували про втручання. На світлинах Лесі Українки годі знайти фотографію з оголеними кистями: вона носила спеціальну в’язану рукавичку, майстерно підібрану до всього образу, щоб не привертати уваги до лівої руки, або ж прикривала її на фото книгою чи листами (як атрибутом свого ремесла), елегантно роблячи свою слабкість власною родзинкою. Так в історії вже вчиняв один поет: лорд Байрон, мимохіть ставши законодавцем мод на тростини різних стилів у вікторіанських джентльменів.

Можна сперечатися, чи доцільно впускати в наше сприйняття текстів Лесі Українки медичний дискурс, але годі проігнорувати доленосний факт для письменниці, що вона, за висловом Тамари

Гундорової, «тридцять років із дарованих їй сорока двох була громадянкою країни недуги». По-перше, через хворобу ще з дванадцятилітнього віку письменниці доводилося часто залишати домівку та їхати «на води»: у Друскінінкай (Литва), на Хаджибейський лиман під Одесою... Так у життя Лесі Українки ввірвався курортний топос і хронос, який, як і лікування, часом перетворювався на набридливе повсякдення, але й відкривав великий світ і знайомив з різними культурами, країнами та містами: Італія, Франція, Болгарія, Єгипет, Грузія... Берлін, Мюнхен, Цюрих, Генуя... Вона неодноразово зізнавалася дядькові Михайлу, що її вабить «циганщина», тобто вимушено-кочовий спосіб життя. Санаторно-курортні роз'їзди спершу фінансували батьки, а по смерті тата Лариса шукала для цього додаткові заробітки (зараз би це назвали фрилансом): давала приватні уроки й перекладала комерційну документацію, а ще писала авторські колонки про літературу й мистецтво в російських культурних часописах, насамперед у петербурзькому журналі «Жизнь». Так склалося історично, що роблячи огляди про найновіші п'єси Гофманстала, Гауптмана, д'Аннунціо, Ібсена, Метерлінка, саме Леся Українка вперше приносить у Російську імперію розуміння, що таке модерна європейська драма, або ж «новейшая общественная драма».

По-друге, хвороба теж є своєрідною пайдесею, яка викристалізовує характер і впливає на вибір занять. У підлітковому віці Лариса не просто не втрачає сили духу, а після повернення з операції в клініці Київського університету до Колодяжного продовжує вчити мови — передовсім французьку та німецьку — й дуже багато читає українську класику, фольклорні матеріали, твори Генріха Гайне, Вільяма Шекспіра, Віктора Гюго, примірники журналів «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник», праці з античної міфології, філософії, історії Стародавнього світу та новітньої Європи. Так у самоосвіті й минали колодяженські «труди і дні». На жаль для всіх нас, під час Другої світової війни бібліотеку Косачів у Колодяжному було зруйновано, тож неможливо уявити, які скарби вона ховала, як і дізнатися всіх таємниць книгозбірні Ярослава Мудрого або ж Александрійської бібліотеки.

Улітку 1886 року Леся в маєтку батьків у Колодяжному зустрічає перше кохання — Максима Слівінського. Їй п'ятнадцять, йому

вісімнадцять, вони обговорюють європейські літератури й разом перекладають «Книгу пісень» Генріха Гайне. Юнацьке кохання швидко спалахує й швидко згасає. Олена Пчілка не вподобала Максима, називала його «лінтюгою», хоча згодом він увійшов в історію як міністр закордонних справ в уряді УНР.

У 16-річному віці Леся Українка публікується в жіночому альманасі «Перший вінок», виданому зусиллями й коштом Наталі Кобринської та Олени Пчілки, із поезією «Русалка».

Сімнадцятирічна Лариса Косач починає активно листуватися з дядьком Михайлом Драгомановим, чією ерудицією неймовірно захоплювалася. Одного разу дівчина радісно зізналася в котромусь з листів від 1888 року, що їй нарешті стало легко писати до нього. Саме з Михайлом Драгомановим Леся обговорювала свої перші кроки в літературі та не без його допомоги взяла собі псевдонім Леся Українка, адже не хто інший, як материн брат на еміграції, підписував свої праці як «Українець». За іншою з версій, авторка взяла псевдонім на тлі культурного протистояння між Галичиною та Наддніпрянщиною, звідки походить Лесина родина, аби підкреслити своє походження, друкуючись у виданнях на кшталт львівської «Зорі». Разом з «дядиною» Леся мріє про прямі стосунки української культури з європейською наукою, письменством і політикою (а не через Петербург і Москву) й бідкається, що в Україні іноземних мов не знають. Разом мріють про якісні переклади європейської класики. Разом міркують, як кваліфікувати Україну на культурному середохресті між Сходом і Заходом: як Європу, як Азію чи *Halbasien* [нім. Напівазію].

1888 року Леся з братом Михайлом створюють у Києві літературний гурток української молоді «Плеяда». Молоді інтелектуали дуже чітко розуміли, що українська література мусить негайно позбутися колоніальної звички черпати шедеври світової класики за посередництва сторінок «нужденної російської преси». Леся Українка сама знала більше десятка мов і з запалом складала списки найнеобхідніших іноземних авторів. Перекладала Адама Міцкевича, уривки з «Одіссеї» Гомера, індійські обрядові гімни з «Ріг-Веди»... «Плеядівські» проекти невдовзі заборонила цензура, і 1893 року гурток повністю припинив своє існування, однак місію поєднати молоде покоління української інтелігенції, що врешті відчуло себе

не українофілами, а українцями, він виконав на всі сто.

1891 року Леся Українка вперше побачить Європу. Вона вирушає до Відня (нехай і на операцію) та святкує там своє двадцятиліття: «Такого розкішного міста, як Відень, може, і в світі нема». Живе вона з матір'ю зовсім поруч з історичним центром міста, купує квитки до віденської опери, а по дорозі до Відня, зупиняючись у Львові в Михайла Павлика, Леся Українка відкрила для себе творчість Ольги Кобилянської, яка згодом стає її найліпшою подругою. У 28-річній Ользі Кобилянській 20-річна Леся Українка розгледіла людину зі схожим мистецьким кредо. Утім зустріч двох споріднених «новоромантичних» станеться пізніше. У Берліні 1899 року — симптоматично, що знову в Європі, — Леся Українка першою напише листа Кобилянській і запросить її «завітати до мене на хутір в Полтавщині». Там, у садибі Косачів у Гадячі Кобилянська особисто познайомиться з Лесею й відтоді почнеться історія їхньої дружби тривалістю в усе життя. У січневому листі 1901 року з Мінська, де вона опікується хворим товаришем Сергієм Мержинським, Леся Українка зворушливо звертається до Кобилянської «*liebe ferne Lotosblume*» (нім. «дорога далека Квітко лотоса»), а себе нарікає «*Ihrem armen Schwan*» (нім. «ваш бідний лебідь»). Утім усі ці екстравагантні оздоблені звертання в листах на кшталт «хтось і ще хтось» були лише даниною літературній моді своєї доби.

Європейський досвід остаточно сформував світогляд Лесі Українки й зробив її модерністкою: «Перше враження було таке, ніби я приїхала в якийсь інший світ — кращий світ, вільніший. Мені тепер ще тяжче буде у своєму краї, ніж досі було. Мені сором, що ми такі невольні, що носимо кайдани і спимо під ними спокійно. Отже, я прокинулась, і тяжко мені, і жаль, і болить». Після Відня Леся разом з матір'ю та сестрою Ольгою вперше вирушить до Криму. Саме в Ялті Леся Українка написала драматичні поеми «Іфігенія в Тавриді», «Кассандра», «У пущі», «Руфін і Прісцілла», «Айша і Мохаммед», два цикли поезій «Кримські спогади» та «Кримські відгуки», оповідання «Над морем».

1893 року Леся Українка із сестрою Ольгою оселяються вдвох у Києві на вулиці Стрілецькій. Леся багато працює, організовує літературні вечори, бере уроки живопису в школі Мурашка й активно кидається у вир культурного життя. У 1894 році Леся Українка

отримує тривожні звістки про стан здоров'я улюбленого дядечка й духовного наставника й рік гостює у нього в Болгарії. Смерть дядька 1895 року дуже вразила Ларису. Михайлу Драгоманову вона присвятила поему «Роберт Брюс, король шотландський». Задум драми «У пущі» теж виник після розмов з дядьком.

Після повернення з Болгарії Лариса Косач 1895 року знайомиться з привабливим грузином Нестором Гамбарашвілі, який знімав квартиру в Косачів. Леся вчила Нестора французької мови, а він — грузинської. Саме Нестор познайомив Ларису з «Витязем у тигровій шкурі» Шота Руставелі. Що більше Леся дізнавалася про історію Сакартвело, то більше її надила ця культура. Улітку 1896 року, проводжаючи Нестора на канікули, Леся попросила привезти їй кинджал із Грузії як «емблему для боротьби з ненависним ворогом». Нестор виконав це прохання, однак невдовзі одружився не з кохання, а з розрахунку. Леся Українка зневажливо поставилась до цього кроку.

Цікаво, що тема поразки васала Прекрасної Дами, що не зміг «своїм життям до себе дорівнятись» і втратив свою долю, у різних варіаціях зустрічається не лише в «Лісовій пісні», а й у багатьох текстах Лесі Українки. В однойменній поемі за мотивами сербського епосу «Віла-посестра» (у південнослов'янському фольклорі — аналоги мавок та русалок, жіночі духи лісів і річок) летить визволяти свого побратима, але той уже безнадійно привчив себе до стану невільника: «побратим же не сидить, як лицар, / а тремтить і гнеться, як дитина, / і квилить, і стогне, й вілу просить: / “Не неси мене високо, сестро; / серце мліє, моторошно, жаско... / Ох, лиши мене в темниці краще!”». У схожому настрої перебуває й безіменний лицар із драми-утопії «Осілля казка»: «Шкода! Або не сокіл я, або спалила / мені неволя крила, тільки чую, / Душею чую — їм не відрости». Усі ці персонажі не те, щоб відмовлялися від боротьби зовсім, просто всім їм у певний момент забракло відваги чинити опір випробуванням. У літературознавчому нарисі «Утопія в белетристиці» Леся Українка — чи то пак, Лариса Косач — навіть намагається обґрунтувати витоки мотиву, на якому вона спиняється дуже докладно: «лицарі, здобувши собі райське щастя по заслугі, втрачають його з своєї вини; тільки вина та не в бажанні знаття, а в якомусь гріху проти цноти лицарської (наприклад, цілування сонної дівчини проти її волі, надмірна жадність до скарбів і т. ін.)».

1896 року Леся Українка завершила дебютну п'єсу «Блакитна троянда». Драма була присвячена сучасним реаліям української аристократії. Історія кохання головної героїні Любові Гощинської, освіченої панночки 25-ти літ (на момент прем'єри Лесі Українці також 25), *femme moderne*, що прагне реалізуватися в малярстві, розгортається на тлі богемних дискусій про пісні середньовічних трубадурів і куртуазний культ Прекрасної Дами, про Данте й Новаліса, про естетизм і легітимацію жіночої творчості, про межі жіночої істерії, психопатології й геніальності. Для висвітлення психіатричних тем Леся Українка навіть консультувалася у свого дядька Олександра Драгоманова, який працював у великій психіатричній лікарні Творки біля станції Прушков у Польщі. П'єсу зустріли з прохолодою: перша категорія критиків, вихована на народницьких традиціях, закидала ліризм і штучність персонажів. Другу ж групу — російськомовних київських рецензентів на сторінках часописів «Киевлянин», «Киевское слово», «Жизнь и искусство» — тригеріло інше: хтось наважився промовляти, що українська мова придатна не лише для домашнього вжитку, а й для високих інтелектуальних розмов про європейську культуру. Лють шовіністів була безсила: «Блакитна троянда», увівши до мовного, отже, культурного овиду українців імена найкращих представників західної класики та модну для інтелектуалів періоду «*fin de siècle*» тему «нової жінки», не просто стала ляпасом російському імперіалізму, а витворила на їхніх очах аристократичну літературну українську мову, яка пасувала б новій добі й новим історичним і культурним викликам.

1897 року Леся Українка в Криму знайомиться із Сергієм Мержинським, одним з її головних натхненників і великим трагічним коханням. Вони зустрілися на санаторно-курортному лікуванні в Ялті; Сергій, харизматичний білоруський марксист і ніцшеанець, інтелігент-активіст, також хворий на туберкульоз. Вони не раз бачаться у Києві та в Зеленому Гаї, але називали свої стосунки «дружбою». Разом святкують Великдень у Києві й планують подорожі у Давос (Швейцарія). Раптом Леся дізнається, що її мінського друга, прозваного в листах «бідною, зів'ялою квіткою», зовсім замучила недуга. Пообіцявши не залишати Сергія, як його друзі-марксистки (і як апостоли Христа в «Одержимій»), Леся їде до Мінська та день і ніч лишається поруч з Мержинським. Лариса Косач зізнавалася

матері, що навіть сама собі видається надто стійкою. У ніч на 16 березня 1901 року Сергій Мержинський помре в Лесі Українки на руках, освідчуючись у коханні до іншої жінки й просячи піклуватися про неї. Пізніше Лариса Косач напише Іванові Франку: «Зізнаюсь, що я писала в таку ніч, після якої довго буду жити, якщо вже тоді живою залишилась. І писала, навіть не вичерпавши скорботи, а в самому її апогеї. Якби мене хтось спитав, як я з усього цього вийшла живою, я б могла відповісти: “Я з цього створила драму...”». Так з духу мінської трагедії народжується справжня українська модерна драматична поема.

Від ночі «Одержимої» Лесі Українці було відміряно трохи більше одного десятиліття, яке, хоч як парадоксально, виявилось чи не найбільш плідним для її творчості. Надлюдська фізична й моральна втома та потрясіння вдарили по здоров'ю цієї ще зовсім молоді жінки. На додачу, доглядаючи Мержинського, у неї розвинулися ще й сухоти легень. Відтоді будні Лесі Українки здебільшого минатимуть у закордонних поїздках у пошуках сприятливого клімату. У санаторіях теплих країн, особливому закритому світі, атрибутами якого стають «віяла, зонтики, содова вода», інакше тече час. Леся — чи йтиметься про віллу «Наталія» у Сан-Ремо, чи кримські Євпаторію з Ялтою, чи грузинське Кутаїсі — житиме там «морем, сонцем і листами». У переписці з Ольгою Кобилянською Леся Українка іронічно порівнюватиме італійський курорт з раєм в «Енеїді» Котляревського: тут «не холодно й не душно, не весело й не скушно», а плин життя «райськи-монотонний».

Весною 1901 року Леся Українка, ще не отямившись від смерті Сергія Мержинського, приймає запрошення Ольги Кобилянської та їде в розкрутну подорож Буковиною. Тоді ж тридцятирічна Леся Українка знайомиться з на дев'ять років молодшим студентом Київського університету, юристом, любителем фольклору та музики Климентом Васильовичем Квіткою, або ж Кльонею, Квіточкою, як поетка згодом називатиме його сама. Кльоня з першого погляду закохався в Лесю Українку, обожнював її все життя і вважав себе безнадійно старим після її смерті, хоч прожив потім іще 40 років. І поки Леся Українка ще писала присвяти Мержинському, Климент терпляче чекав на взаємність. Коли він освідчувався Лесі, у разі відмови він пригрозив кинутися зі скелі. Климентій Васильович не жартував.

1907 року вони обвінчалися, хоча Олена Пчілка не надто схвально поставилася й до цього вибору доньки, вважаючи, що «якийсь жебрак» спокусився на гроші Косачів. Насправді ж, саме вінчання в церкві Вознесіння Господнього в Києві (неподалік від Деміївського базару) було якраз компромісом з матір'ю, бо Леся не хотіла чути під час таїнства слова з Послання апостола Павла до Ефесян «А жена да боится своего мужа».

Двоє в цій парі чудово розуміли одне одного, хоч їхня різниця у віці й епатувала публіку. Леся любила, як Кльоня грав на фортепіано, й вірила в його світле майбутнє. Він був готовий заради неї на все.

* * *

Климент Квітка згадував, що Леся Українка вважала найкращими своїми речами «Кассандру» й «Одержиму», написані в буремному 1901 році; тінь страху часом прослизала її обличчям щоразу, коли вона ставила крапку в новому тексті, бо там міг чаїтися «упадок її творчості в порівнянні з “Кассандрою”». «Кассандра» була розпочата в італійському Сан-Ремо й завершена в Ялті 5 травня 1907 року. За основу сюжету взято події Троянської війни, описані в давньогрецьких міфах, а згодом в «Іліаді» Гомера й «Енеїді» Вергілія. В античних текстах згадується віщунка Кассандра, яка пророкувала загибель Трої, та ніхто не дослухався до її пророцтв. Її, освічену й гарну доньку царя Пріама, троянці поважали, але не розуміли. Інтерес до Кассандри міг бути зумовлений біографічно: за життя Лесі Українці не раз дорікали в надмірному інтелектуалізмі й екзотичності тематики. «Почитаемая, но не читаемая» — так з гіркою іронією сама письменниця коментувала свій статус в українській літературі в листі від 12 березня 1913 року.

Проблематика п'єси дуже сучасна й феміністична — місце жінки-авторки в суспільстві та її право говорити, щоб бути почутою. Чому так часто письменниці ХІХ століття від Жорж Санд і Джордж Еліот до Марко Вовчок брали чоловічі псевдоніми? Бо суспільство в полоні стереотипів, що жінка не здатна самостійно написати вартісний текст, було не готове до рівності чоловічого й жіночого письма. Кассандра у відповідь на свої одкровення чутиме: «Та як же й вірити, коли ти завжди не в пору й недоладно пророкуеш?».

Ще в першій сцені пророчиця, щойно Паріс заводить на поріг викрадену красуню Гелену, уже бачить сумний фінал для свого дому. Їй ввижається «Кров і смерть!». Кассандра з жахом бачить, як «Огні погасли на руїнах Трої», а вона та інші славні доньки з Пріамового палацу стають рабнями ахейців. Кассандра бачитиме, як на смерть ітиме Долон, колишній її наречений, але не матиме сили його спинити. Вона передбачить і загибель Гектора. При падінні Трої вона шукатиме спасіння в храмі біля статуї Афіни, безнадійно, відаючи, що годі його знайти. Просто безсило знатиме. Кассандра неспроможна змінити фатум, але, як і будь-яка сильна персонажка античної трагедії, виявляє свою волю в тому, що сама обирає страждання й стає рівнею власній

долі. І допомагає їй у цьому... письмо. У розпал бойових дій Кассандра «пише Сівілінську книгу»: «...тепер пишу я книгу, на розмові / я мушу бути з яснокудрим богом». Недарма найсучасніша академічна розвідка авторства Тамари Гундорової про Ларису Косач називається «Леся Українка. Книги Сивілли» (2023).

Одного разу в розмові з Деїфобом (з грецької «Богобоязний») Кассандра сперечатиметься про призначення жінки. Деїфоб пояснюватиме сестрі, що їй личило б, як і решті порядних троянських дівчат, зосередитися довкола сумнозвісних трьох німецьких «к» (Kinder, Küche, Kirche): «Ось ти взяла кужілку, се й гаразд, / казати правду, дівчині се личить / далеко краще, ніж пророча мова. / Отож пряди й не пророкуй». Але Кассандра заточена під інше. У письмі вона намагається утривалити в слові, яке не ладне врятувати від катастрофи, але яке зневажає смерть, ту Трою, яку вона любить.

Брат закликає її взяти шлюб з Ономаєм, лідійським царем, якому кортіло стати союзником троянців в обмін на цінний трофей — царівну Кассандру. Він дорікає їй жертовністю Іфігенії, доньки царя Мікен Агамемнона. Але Кассандра пояснює: «Брате, / не знаєш ти ціни жіночим жертвам, / а я тобі кажу: з усіх жінок / славутьня Іфігенія зложила / ще не найбільшу й не найтяжчу жертву. / Ох, скільки тяжких, хоч безславних жертв / зложили ті жінки, що не лишили / імення по собі!». Леся Українка, як і її Кассандра, береться повертати ці імена в історію. Теми жіночого пророкування та пошуків забутих імен у Лесі Українки розвиваються не в одному творі й пов'язані зі студіями Лариси Косач над історією раннього християнства та пошуку в ньому «жіночого компонента» («Адвокат Мартіан», «Йоганна, жінка Хусова», «Одержима», «Руфін і Прісцилла», «У катакомбах»).

Інша важлива тема у «Кассандрі» — це генеза популізму. Чи мусять державні діячі говорити юрбі те, що їй хочеться почути, чи говорити гірку правду. І тут немає очевидної відповіді. Гелен, опонент Кассандри, каже, що «правда — цнотлива дуже і поважна жінка, / і сором їй ходити без одежі». Кассандра ж відстоює концепцію істини без прикрас: «Але й сама я жінка, отже, правду / я можу бачити й невбрану». Коли Поліксена сповіщає, що цар Ономай убитий, і на обрії майорить падіння Трої, Гелен привітає Кассандру: «Радій, Кассандро, ти перемогла!», вона ж скромно відповість: «Не я, а Мойра. Я її знаряддя». Але не йтиметься про радість визнання. Сутність

суперечки Кассандри з братом сформульована його ж словами, які враз надають трагізму також і його місії псевдовіщуна: «Ти думаєш, що правда родить мову? Я думаю, що мова родить правду».

Сучасники — не всі, звісно, але більшість — прочитали в п'єсі антикварні замальовки з троянського життя. Але неможливо не звернути уваги на очевидну алюзію: Троя — це Україна. По-перше, культурну паралель між зруйнуванням Запорозької Січі 1775 року Катериною II та згарищем Іліону прописує ще Іван Котляревський у своїй «Енеїді». По-друге, — і Леся Українка це добре знала — корені цього міфу сягають куди давніших часів. Іще на світанку доби бароко в латиномовній поемі «Роксоланія» (1584) Себастьян Кльонович, описуючи Київ, стверджував, що в ньому мандрівники шукають залишків Трої: «Києве славний, могутня столице давніх князів... / Дехто гадає, що тут слід шукати фрігійську Трою...». Польський історик кінця XVI століття Мацей Стрийковський навіть ображався на зарозумілих киян, які «насмілились стверджувати, що тут Троя була, де зараз Київ». Для людини, яка орієнтувалася в українському бароко, знайти «подвійне дно» в п'єсі «з троянського життя» не було надзавданням.

Пізню осінь 1909, а потім — зиму 1911 і 1912 років Леся Українка проводить у Єгипті, сподіваючись, що місцеві клімат і сонце здатні приборкати недугу. У листах часом скаржиться на нудну компанію, водночас захоплюється «золотим Єгиптом», хоч і не склала «навіть візити великому сфінксові та пірамідам, хоч ті піраміди й видно з веранди». 1913 року 42-річна Леся Українка їде до Сурамі у Грузії. В останні місяці вона вже геть «невагома, ефірна, духовна в усіх сенсах», майже не їсть, лише іноді просить морозива з ожини. Лікування в Єгипті та Кутаїсі не допомогло. Але навіть у Сурамі Леся ще надиктовує матері драму «На передмісті Александрії...». Останні її слова були такі: «Геліосе! Рятуй наші скарби! Тобі і золотій пустині доручаємо їх». Тепер ці скарби мають берегти її читачі.

Спинімося на кількох детальніше. Перший — «Бояриня» — це єдина драма Лесі Українки, базована суто на українській історії. Час і місце дії — часи Руїни (60-ті роки XVII століття) на Лівобережній Україні (частина 1) та в Москві (частини 2, 3, 4, 5). Створена за три дні в єгипетському Гелуані, поема так і не була надрукована за життя авторки.

На перший погляд, історія «боярині» Оксани, яка виходить заміж у Москві, а потім починає марніти день за днем від ностальгії за домом, слугує чи не хрестоматійною ілюстрацією до слів із Шевченкової «Катерини»: «Кохайтеся, чорнобриві, / Та не з москалями, / Бо москалі — чужі люде, / Роблять лихо з вами». Але Степан — зовсім не москаль. Перед нами освічений нащадок козацької старшини, який цілком солідарний з учинком батька, котрий «Чужим панам служити в ріднім краю / ...не хотів, волів вже на чужині / служити рідній вірі, помагати / хоч здалека пригнобленим братам, / єднаючи для них цареву ласку». Стаючи московським боярином і мимохіть вислужуючись перед російським царем, випускник славетної Київської академії передовсім хотів допомогти Україні дипломатичним шляхом, а не проливаючи кров співвітчизників на полі бою. «А як же можу я на Україні / здійняти зброю так, щоб не діткнути / ніколи нею брата?» — всерйоз питав сам себе Степан, і йому на думку спадала лише біблійна оповідь про Каїна й Авеля.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ